

В.В. Іванова,
доктор економічних наук, професор,
Полтавський університет економіки і торгівлі

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО БІЗНЕСУ ЯК КЛЮЧОВОЮ СКЛАДОВОЮ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІКИ

Світова економіка переходить на якісно новий рівень (постіндустріальний етап) свого розвитку. Оскільки забезпечення конкурентоспроможності національних економік все більше залежить від такого нематеріального фактору як знання, а також здатності до його накопичення та використання разом із природними та матеріальними ресурсами для створення економічних благ, то знанненасичені види економічної діяльності у провідних країнах стають основним показником рівня розвитку та базо утворюючим чинником їх економічної безпеки.

Економічна безпека – це не просто стан захищеності національної економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечення її конкурентоспроможності на світових ринках та стійкого економічного зростання.

Економічна безпека – це стан умов для формування конкурентного статусу економічних суб'єктів і підвищення їх інноваційної активності, тобто «...готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства» [5, С. 16].

Ураховуючи світові тенденції в економіці, можна стверджувати що інноваційна складова є ключовою для досягнення економічної безпеки.

Однією із складових Глобального індексу конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) є інноваційні чинники (Innovation factors) та низка чинників, що сприяють формуванню людського капіталу та потенціалу як основи для розробки та впровадження інновацій, зростання інноваційної активності.

Загалом, рейтинги України за індексами міжнародної конкурентоспроможності та їх динаміка свідчать про її достатньо низький рівень і занадто повільний прогрес. Так, у 2017 р. Україна посідала 81 місце серед 137 країн [7], хоча за складовою «Інновації» її позиція значно вища – 61 місце.

Україна погіршила свої позиції, зокрема за інноваційною складовою на 9 пунктів та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку (базу для формування людського потенціалу) на 2 пункти (табл. 1).

Таблиця 1

Складові Глобального індексу конкурентоспроможності України у 2015–2017 рр. [6, 7, 8]

Показники	Рейтинг		
	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Загальний індекс	79	85	81
1. Основні вимоги	101	102	96
1.1. інституції	130	129	118
1.2. інфраструктура	69	75	78
1.3. макроекономічне середовище	134	128	121
1.4. охорона здоров'я та початкова освіта	45	54	53
2. Фактори підвищення продуктивності	65	74	70
2.1. вища освіта і професійна підготовка	34	33	35
2.1.1. частка освіти	14	11	16
2.1.2. якість освіти	46	46	49
2.1.3. навчання за місцем роботи:	74	85	79
- доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів	78	77	68
- ступінь підготовки персоналу	74	94	88
2.2. ефективність ринку товарів	106	108	101
2,3. ефективність ринку праці	56	73	86
2,4. розвиток фінансового ринку	121	130	120
2,5. технологічна готовність	86	85	81
2,6. розмір ринку	45	47	47
3. Інновації та фактори вдосконалення	72	73	77
3.1. відповідність бізнесу сучасним вимогам	91	98	90
3.2. інновації	54	52	61
3.2.1. здатність до інновацій	52	49	51
3.2.2. якість науково-дослідних інститутів	43	50	60
3.2.3. витрати компаній на дослідження і розробки	54	68	76
3.2.4. співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	57	73
3.2.5. державні закупівлі високотехнологічної продукції	98	82	96
3.2.6. наявність вчених та інженерів	29	29	25

Україна має низькі позиції стосовно тих чинників, які суттєво впливають на формування основи інноваційного розвитку економіки – людський капітал і потенціал, зокрема за ступенем підготовки персоналу – 88 позицію, здатністю країни утримувати таланти – 129, здатністю країни залучати таланти – 106. Позиція України за наявністю вчених і інженерів – 25 – свідчить про достатню наявність осіб, що можуть займатися інтелектуальною працею і забезпечувати підвищення рівня інноваційної активності в

економіці.

Інновації є рушійною силою економічного зростання, що дозволяє досягати економічної безпеки, тому доцільно особливу увагу приділяти оцінці інноваційного клімату країни. З 2007 року для цього використовується Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index). Він охоплює сім ключових елементів дослідження:

- інститути;
- людський капітал і дослідження;
- інфраструктура;
- ринковий досвід;
- бізнесовий досвід;
- отриманні знання та технології (науково-практичні результати);
- результати творчої діяльності.

У 2017 р. Україна посіла найвищу позицію за останні 7 років – 50 місце [9].

Основним чинником інноваційної конкурентоспроможності України є людський капітал. У 2017 р. порівняно з 2016 р. цей показник зменшився внаслідок скорочення витрат держави на освіту та науку (22 місце – 2017 р. проти 18 місце у 2016 р.). Україна у 2017 р. посіла 41 місце за підіндексом «людський капітал» порівняно з 40 у 2016 р.

Інноваційний розвиток стримує низький рівень R&D витрат (54 місце у 2017 р.), внаслідок чого підвищується міграцію науковців за межі України для пошуку інших джерел фінансування та.

За підіндексом «Бізнес-досвід» Україна посіла 51 місце (за кількістю працівників розумової праці – 41 місце, інноваційним зв'язками – 72, сприйняттям знань – 63).

За результативністю наукових досліджень Україна у 2017 р. перемістилася на 32 позицію рейтингу зі 33 у минулому році. За показником створення знань вона посіла 16 місце, впливу знань – 77, поширення знань – 54.

За підіндексом «Креативність» Україна піднялася з 58 місця на 49, у тому числі за показником «нематеріальні активи» посіла 26 місце, «креативні товари та послуги» – 92, «онлайн креативність» – 47.

Створення конкурентних переваг, що набуло нині особливого значення, пов'язане з активізацією інноваційної діяльності – коли інновації повинні впроваджуватися постійно одна за одною прискореними темпами [2]. Інноваційний фактор визначає вектор розвитку економіки і забезпечує її структурну перебудову для реалізації потенційних переваг у забезпеченні конкурентоспроможності країни.

У розвинутих країнах світу розвиток наукоємних галузей є пріоритетним напрямом.

Загострення конкуренції актуалізує інноваційність щодо продукції та послуг, а також способів їх виготовлення, тобто передбачає посилення продукування знань у цьому напрямі, їх реалізацію у сучасні технології та трансфер останніх для подальшого виробництва, тобто фактично завдяки трансферу технологій відбувається матеріалізація знань.

Саме така позиція багатьох держав сприяла пріоритетному розвитку в них інтелектуального бізнесу, який використовує інтелектуальну працю для створення інтелектуальних продуктів (баз даних, комп'ютерних програм) і надання інтелектуальних послуг (консалтингових, аудиторських, інформаційних тощо). Сучасний напрям розвитку економіки зумовлює, зокрема, домінування використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі генерації, розповсюдження та обміну знаннями, їх застосування у матеріальному виробництві. За даними досліджень, закордонні компанії створюють відповідні служби з управління знаннями та нематеріальними активами, які займаються створенням і придбанням баз даних, організацією локальних мереж, забезпеченням комп'ютерною технікою, інформаційними технологіями та інформацією. Відзначається прискорення розробки та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя.

Світову тенденцію стосовно розвитку інтелектуального бізнесу потрібно враховувати під час визначення подальших перспектив вітчизняної економіки.

Інтелектуальний бізнес, основною діяльністю якого є інтелектуальна, головними ресурсами – знання та досвід персоналу, продукцією – інтелектуальний продукт і інтелектуальна послуга, має певні особливості щодо його організації і управління.

Особливості суб'єктів інтелектуального бізнесу:

- активне формування та використання інтелектуального потенціалу кожної особистості та (або) колективу в цілому залежно від напрямку бізнесу та поставлених завдань;

- розробка і реалізація проектів, спрямованих на генерацію нових знань, створення і впровадження інновацій, розвиток нових секторів економіки;

- постійність процесів отримання та поширення знань, навичок, досвіду в освітньому і професійному середовищі.

Ефективність діяльності та розвиток суб'єктів інтелектуального бізнесу потребує економічної безпеки.

Економічна безпека для суб'єктів інтелектуального бізнесу особливо актуальна та має певні особливості щодо її забезпечення, адже суттєва частка інтелектуальної продукції

не має матеріальної основи. Будь-який матеріальний об'єкт після крадіжки можна повернути, а комерційна таємниця, ноу-хау та інші подібні результати творчої діяльності, що перейшли до якогось іншого суб'єкта, повернути не можна. Вони стають надбанням як мінімум двох власників.

Організація економічної безпеки інтелектуальних продуктів залежить від особливостей їх створення та використання.

Інтелектуальні продукти та послуги залежно від кола осіб, для яких вони призначені, можуть бути:

- індивідуальними;
- стандартними;
- композиційними.

У процесі надання індивідуальних інтелектуальних послуг часто створюється новий інтелектуальний продукт, який, фактично, забезпечує отримання нового знання для одного замовника із врахуванням специфіки його бізнес-процесів та особливих вимог. Прикладом стандартного інтелектуального продукту є програмне забезпечення, яке призначене для широкого кола покупців.

Оскільки стандартний інтелектуальний продукт цікавить більш-менш широке коло споживачів, то він часто є об'єктом «піратства», тобто може бути легко скопійований без дозволу автора. Для вирішення цієї проблеми створені різні механізми та інститути додаткового стимулювання виробників стандартних інтелектуальних продуктів. Найбільш широко застосовуються

Унікальний інтелектуальний продукт також може бути легко скопійований, проте майже не стає об'єктом «піратства», адже не становить цінності ні для кого, крім замовника послуги. Він може успішно продаватися замовнику без застосування будь-яких специфічних інститутів.

Композиційний інтелектуальний продукт є частково стандартизованим, тобто містить і стандартну, і унікальну частини. При значній унікальності він цікавий лише для тих, хто оплачував вартість його створення. Будь-яким іншим суб'єктам довелося би допрацьовувати продукт відповідно до своїх потреб. Таким чином, для композиційного інтелектуального продукту проблема «піратства» не є суттєвою.

Суб'єкти інтелектуального бізнесу повинні створювати систему економічної безпеки, що гарантує їм захищеність бізнес-процесів і стабільність діяльності.

Ефективна організація економічної безпеки здійснюється із застосуванням усіх ресурсів суб'єктів інтелектуального бізнесу: людських, економічних, інтелектуальних та

інших. Такий підхід сприяє запобіганню існуючим і потенційним загрозам, забезпечує стабільне функціонування суб'єктів у майбутньому. Серед усієї сукупності ресурсів окремо виділимо:

- інформацію і технології;
- ресурс прав.

Інформація є найбільш цінним ресурсом суб'єктів інтелектуального бізнесу. Інформація про стан і зміни у політичній, соціальній, економічній ситуації; ринки, на яких працюють суб'єкти господарювання; науково-технічна і технологічна інформація, а також конкретні ноу-хау, що стосуються будь-яких аспектів бізнесу; нові технології його організації та управління дозволяють адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища діяльності суб'єктів інтелектуального бізнесу, ефективно її планувати і здійснювати.

Для суб'єктів інтелектуального бізнесу особливе значення має ресурс прав, що включає права на використання патентів, ліцензій. Використання цього ресурсу дозволяє долучитися до передових технологічних розробок, уникаючи проведення власних наукових досліджень, отримати доступ до загально недоступних можливостей розвитку бізнесу [4].

Рівень економічної безпеки залежить від того, наскільки ефективно суб'єкти інтелектуального бізнесу можуть запобігати загрозам і швидко усувати збитки від негативних впливів на різні аспекти економічної безпеки.

Джерелами негативних впливів можуть бути дії людей, влади, міжнародних організацій, підприємств-конкурентів; стан кон'юнктури на ринках, наукові відкриття, технологічні розробки, форс-мажорні обставини.

Об'єктивні негативні впливи виникають без участі і поза бажанням суб'єктів господарювання, зокрема протиправна діяльність конкурентів і приватних осіб, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством; неплатоспроможних ділових партнерів, раніше звільнених співробітників, а також правопорушення представників контролюючих органів.

Суб'єктивні негативні впливи – впливи, що виникли як наслідок неефективної діяльності суб'єктів інтелектуального бізнесу або його окремих працівників, зокрема дії або бездіяльність співробітників, що суперечать інтересам суб'єктів інтелектуального бізнесу, і наслідком яких можуть бути збитки; витік, втрата інформаційних ресурсів (у тому числі тих, які становлять комерційну таємницю або є конфіденційною інформацією); підірив ділової репутації, виникнення проблем у взаєминах із реальними і потенційними

партнерами, зокрема втрата контрактів; конфліктні ситуації з конкурентами, контролюючими та правоохоронними органами; виробничий травматизм тощо.

Особливе значення для економічної безпеки суб'єктів інтелектуального бізнесу має інтелектуальна складова. Її забезпечення передбачає такі напрями діяльності:

- удосконалення управління персоналом для запобігання загрози негативних впливів на економічну безпеку недостатньої кваліфікації співробітників;
- збереження і розвиток інтелектуального (і перш за все, людського) потенціалу підприємства.

Кадрова безпека – це захищеність інтересів бізнесу, що стосується підтримки ефективної системи управління людськими ресурсами та мінімізації ризиків, пов'язаних з кадровою складовою, низьким рівнем організації системи підбору, навчання і мотивації співробітників; недостатньо високою ефективністю їх роботи.

Кадрова безпека – це такий стан суб'єктів інтелектуального бізнесу, при якому вплив на них з боку соціального середовища, а також внутрішнього середовища самого працівника не здатен заподіяти будь-якої шкоди. Порушення кадрової безпеки виявляється у різних формах опору працівників нормам, цінностям, певним бізнес-процесам (наприклад, інноваціям). Формами прояву цього опору є демонстрація деструктивної поведінки, зокрема як різні типи шахрайства та крадіжки.

Оскільки створення інформаційної продукції базується на використанні значних обсягів інформації, і значна частка продукції має, по суті, інформаційну основу, то інформаційна безпека надзвичайно важлива для суб'єктів інтелектуального бізнесу.

«Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [3].

Інформаційна безпека досягається завдяки захисту інформації від неправомірного доступу до неї, її розкриття, модифікації або руйнування.

Для організації захисту інформації її доцільно поділити на такі групи:

- важлива інформація, тобто та, яку не можна замінити, і процес відновлення якої після знищення неможливий або трудомісткий, пов'язаний із великими затратами; а її підробка призводить до значних втрат;
- корисна інформація, тобто необхідна для діяльності суб'єкта інтелектуального

бізнесу, яка може бути відновлена без великих затрат, а її модифікація чи знищення призводить до відносно незначних втрат;

- конфіденційна інформація, доступ до якої небажаний для частини персоналу та сторонніх осіб, оскільки може спричинити матеріальні та моральні втрати;

- відкрита інформація, доступ до якої відкритий для всіх.

До загроз інформаційній безпеці відносять такі:

- комп'ютерна злочинність і комп'ютерний тероризм;
- розголошення інформації, яка становить комерційну таємницю;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Для інформаційної безпеки можуть використовуватися такі заходи:

- фізичний захист комп'ютерних систем;
- регламентація технологічних процесів;
- регламентація роботи з конфіденційною інформацією;
- регламентація процедур резервування;
- регламентація внесення змін;
- регламентація роботи персоналу та споживачів;
- заходи контролю і спостереження [9].

Існують проблеми у формуванні інформаційної безпеки як системи дій стосовно створення і управління інтелектуальною власністю.

Система інформаційної безпеки, що регулює діяльність у сфері права інтелектуальної власності, повинна ґрунтуватися на взаємозв'язку економічного та юридичного аспектів як своїх елементів, повністю враховувати положення міжнародних актів.

Надійний захист суб'єктів інтелектуального бізнесу можливий на основі комплексного та системного підходів до організації економічної безпеки.

Система економічної безпеки – комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, які спрямовані на якісне здійснення захисту інтересів бізнесу від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Головними етапами управління економічною безпекою суб'єктів інтелектуального бізнесу є:

- визначення і реєстрація всіх об'єктів, ресурсів, процесів, які мають бути захищені;
- створення переліку всіх можливих загроз окремо для кожного об'єкту, ресурсу, процесу;

- оцінка імовірності кожної із визначених загроз;
- розробка алгоритмів і заходів попередження загроз;
- розробка алгоритмів і заходів протидії загрозам;
- економічна оцінка реалізації розроблених заходів.

До основних завдань системи економічної безпеки суб'єктів інтелектуального бізнесу відносяться:

- захист законних прав та інтересів;
- збір, аналіз, оцінка даних і прогнозування розвитку подій;
- вивчення партнерів, клієнтів, конкурентів, кандидатів на роботу;
- своєчасне виявлення можливих загроз для суб'єкта інтелектуального бізнесу та його співробітників з боку зовнішніх джерел небезпеки;
- недопущення проникнення до суб'єкту структур економічної розвідки конкурентів, організованої злочинності та осіб із протиправними намірами;
- протидія технічному проникненню;
- виявлення, попередження та припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності співробітників;
- попередження та виявлення правопорушень у сфері інтелектуальної власності, а також захист прав на об'єкти інтелектуальної власності у разі їх незаконного використання;
- забезпечення збереження матеріальних цінностей і відомостей, що становлять комерційну таємницю;
- знаходження необхідної інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень стосовно стратегії і тактики економічної діяльності;
- технічна охорона будівель, споруд, території і транспортних засобів;
- формування серед населення та ділових партнерів сприятливої думки про суб'єкт;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої у результаті неправомірних дій організацій і окремих осіб;
- контроль за ефективністю функціонування системи безпеки, вдосконалення її елементів.

Система економічної безпеки кожного суб'єкта інтелектуального бізнесу індивідуальна. Її повнота, дієвість і надійність залежать від законодавчої бази, наявних матеріально-технічних і фінансових ресурсів, розуміння співробітниками важливості забезпечення безпеки бізнесу, знань і практичного досвіду фахівців з економічної безпеки.

Створення системи економічної безпеки здійснюється з дотриманням законності,

прав і свобод громадян, компетентності, конфіденційності, розумної достатності та відповідності зовнішнім і внутрішнім загрозам, самостійності та відповідальності за забезпечення безпеки. Її створення та функціонування потребує комплексного використання сучасних матеріально-технічних засобів, координації та взаємодії з органами влади.

Основні функції системи економічної безпеки інтелектуального бізнесу:

- підготовка рішень для підтримки режимів безпеки та конфіденційності;
- визначення прав, обов'язків і відповідальності посадових осіб з питань безпеки;
- визначення ресурсів, необхідних для забезпечення безпеки;
- підготовка і проведення заходів організаційно-технічного та правового характеру для збереження власності, у тому числі інтелектуальної;
- визначення критично важливих напрямів діяльності, які підлягають захисту;
- визначення можливих каналів витоку інформації та інших загроз, зокрема, фінансової стабільності, а також оцінка джерел їх виникнення та налагодження контролю;
- створення загальної організаційної структури системи економічної безпеки та за окремими напрямами робіт (захист інформації, захист прав на об'єкти інтелектуальної власності);
- організація взаємодії між окремими структурними підрозділами, які сприяють досягненню цілей політики економічної безпеки;
- розробка комплексних програм і окремих планів забезпечення безпеки суб'єкта, підготовка та проведення відповідних заходів;
- матеріально-технічне та технологічне забезпечення функціонування системи економічної безпеки;
- накопичення та поширення передового досвіду стосовно забезпечення безпеки;
- організація навчання співробітників;
- збір, накопичення, обробка даних у сфері безпеки;
- створення та використання необхідних технічних і методичних засобів.

Отже, основне призначення системи економічної безпеки інтелектуального бізнесу в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є такі:

- забезпечення стабільності діяльності, збереження та примноження інтелектуальних, фінансових і матеріальних цінностей;
- попередження кризових ситуацій, у тому числі надзвичайних подій.

Список використаних джерел

1. Волошина Н. М. Поняття «безпека інформації» та «інформаційна безпека» в сучасному науковому просторі / Н. М. Волошина // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2010. – № 2. – С. 53-56.
2. Геєць В. М. Конкуренція в бізнесі і конкуренція в політиці / В. М. Геєць // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2007. – № 2. – С. 2–5.
3. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» // Відомості Верховної ради України. – 2007. – № 12.
4. Морозов И. В. Интеллектуальная самозащита и система экономической безопасности бизнеса [Электронный ресурс] / И. В. Морозов. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru>.
5. Предборський В.А. Економічна безпека держави : монографія. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
6. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
7. The Global Competitiveness Report 2017–2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
8. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org>.
9. The Global Innovation Index 2017 : Innovation Feeding the World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf.